

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXVII.

Fasc. 5.

FANTOLY ZSANETT

A vállalkozás vezetőinek felelőssége a német
és a francia büntetőjogban

SZEGED
2005

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXVII.

Fasc. 5.

FANTOLY ZSANETT

**A vállalkozás vezetőinek felelőssége a német
és a francia büntetőjogban**

SZEGED
2005

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et
Juridicarum Universitatis Szegediensis

ATTILA BADÓ, ELEMÉR BALOGH, LÁSZLÓ BLUTMAN, PÁL BOBVOS,
LÁSZLÓ BODNÁR, ERVIN CSÉKA, JÓZSEF HAJDÚ, MÁRIA HOMOKI-
NAGY, ÉVA JAKAB, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS
MARTONYI, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY,
BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, IMRE SZABÓ,
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BADÓ ATTILA, BALOGH ELEMÉR, BLUTMAN LÁSZLÓ, BOBVOS PÁL,
BODNÁR LÁSZLÓ, CSÉKA ERVIN, HAJDÚ JÓZSEF, HOMOKI-NAGY
MÁRIA, JAKAB ÉVA, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS,
MARTONYI JÁNOS, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, PACZOLAY
PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZABÓ IMRE,
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

1. Bevezető gondolatok

A jogi személyek büntetőjogi felelőssége, illetve büntetőeljárás keretében történő szankcionálhatósága manapság egyike a büntetőjog művelői körében legtöbb vitát kiváltó témáknak. E kérdés vizsgálata során azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni a jogi személy vezetőségének büntetőeljárás keretében történő felelősségre vonhatóságát sem, hiszen a jogi személy tevékenységének a törvényes keretek között történő működtetéséért, illetve a jogi személy keretei között megvalósított bűncselekmény megakadályozásáért gyakran a vezetőség a felelős.

A joghelyzet egyértelmű rendezése iránti igény nem csak azon állampolgároknál merül fel, akiknek egy vállalati tevékenység sérelmet okoz, mert pl. egy hibás termék miatt egészségkárosodást szenvedtek. Az itt tárgyalt probléma során a másik oldal is érdekelt: aki egy vállalatnál vezetőként dolgozik, egyfajta „áldozatává” válhat a bizonytalan jogi helyzetnek, ha a felelősségének határait nem rögzítik pontosan.

Jelen tanulmány a vezetői felelősség kérdéseit a német és francia szabályozások alapján vizsgálja, mivel a kontinentális jogrendszerek közül e kettő házánkra gyakorolt hatása mindenképpen megfigyelhető.

2. A vállalatvezetés felelőssége a munkavállaló magatartásáért – általános áttekintés polgári jogi háttérrel

Az üzletvezetői felelősség értelmezése során kiindulásképpen két eset különítendő el. Megjegyzendő, hogy a két esetkör között a határvonal olykor rendkívül szűk, így elhatárolásuk nem mindig problémamentes.

Egyrésztől tény, hogy a maga *a vállalkozás tevékenysége harmadik személy(ek)nek sérülést, veszélyhelyzetet vagy kárt okozhat* pl. környezetszennyezéskor. Ekkor a polgári jog általános szabályai alapján a tulajdonos (vezető) felelőssége egyértelmű. Ő uralja a vállalkozást, mint kibocsátási veszélyforrást, így felel érte, ha azt jogellenesen hasznosítják. Az általános forgalombiztonsági kötelezettség ez esetben a tulajdonost (vezetőséget) terheli. Ugyanez érvényesül a polgári jog egyes speciális rendelkezéseinél is pl. az épület tulajdonosa mögöttesen felel az épületből lehulló tárgy által okozott károkért vagy a mozgólépcső üzemeltetője az esetleges sérülésekért.

A forgalom résztvevői bíznak a veszélyforrás uralójának ellenőrzési kötelezettségében, e bizalmi elv nélkül az élet nem működne. Ha a gazdasági

vállalkozást is veszélyes üzemként fogjuk fel – amelyben a különböző gépek, mérgező anyagok, előállítási folyamatok a veszélyforrások, hiszen megfelelő eljárás mellett is sérülést vagy veszélyhelyzetet idézhetnek elő – értelmezésre szorul az üzletvezetői felelősség alapja és annak határai.

A felelősség alapja egy általános forgalombiztonsági kötelezettség arra nézve, hogy a vezető a vállalkozásban fellelhető veszélyforrásokat azonosítsa és kiszűrje. Ez konkrétan magában foglalja az alkalmas személyek kiválasztását; szervezeti és koordinációs feladatok szakszerű ellátását (ennek keretében az alkalmazottak tájékoztatását); felügyeletet és ellenőrzést (amely utóbbi rendszeres és szűrőpróbaszerű is lehet); illetve veszélyhelyzet észlelése esetén a beavatkozási köteleességet. A büntetőjogász számára e körben azon érdemes elgondolkodni, vajon a polgári jogban ismert veszélyes üzem működtetése során jelentkező forgalombiztonsági köteleesség önmagában felelőség-megalapozó lehet-e a büntetőjogban is?¹

Az előzőtől elválasztandó második esetkör, amikor *a vállalkozás dolgozói okoznak büntetőjogilag releváns sérülést vagy veszélyhelyzetet, esetleg kárt harmadik személy(ek)nek*. Ilyenkor még inkább kérdéses lehet az üzletvezetői felelősség. Gyakran ugyanis a felelősség üzletvezetőre hárítása értelmetlen, másrészt a vezetői felelősség esetenként nem is kellően differenciált.

Általánosságban elmondható, hogy az üzletvezetői felelősség határait megszorítóan kell értelmezni, csak az „üzemi vonatkozású” veszélyekre terjedhet ki. Ez azt jelenti, hogy az alkalmazott a bűncselekményt üzemi feladatai megvalósítása körében, azok ellátása során, a vállalkozás érdekében kell, hogy elkövesse. Ha tehát az alkalmazott túllépi a hatáskörét vagy az általa létrehozott veszélyhelyzet – bár a szokásos üzemi eljárás alapozza meg – kívül esik a feladatain, a vezetői felelősség fő szabály szerint nem jöhet szóba. Pl. ha a banki alkalmazott piramisjátékba szervezi be az ügyfelet, ez nyilvánvalóan nem lehet a bankvezetőség számára felelőség-megalapozó, bár a bűncselekmény kétség kívül a pénzügyi tevékenység vonatkozásában értelmezendő.

Az sem elég a vezetői felelősség megalapozásához, ha összefüggés bizonyítható az elkövetett bűncselekmény és a vállalkozás céljai, feladatai között. Pl. az alkalmazott által az ügyfél sérelmére elkövetett csalás esetén a vezetőség felelőssége akkor sem jöhet szóba, ha a cég idegen vagyon kezelésével foglalkozik.

A felelősség lényegi tartalmi eleme viszont, hogy a vezető területileg vagy szervezetiileg hatáskörrel rendelkezék az adott alkalmazotti tevékenység felett. Közvetett vezetés esetén, tehát ha a tulajdonos egy másik vállalkozáson keresztül irányítja a céget, a felelősség szintén a tulajdonosnál összpontosul. Nem ritka továbbá a vezetőség egyetemleges felelőssége sem. (Pl.

¹ BECKSTEIN, F.: „A vállalatvezetés felelőssége a munkavállaló bűncselekményeiért” c. előadás kézírata. Az előadás elhangzott a 2005. április 15-én Pécsen megrendezett „Igazságosság és emberi jogok a bünyügyi tudományokban” c. konferencián.

Németországban a cég- és értékpapír törvény kimondja, hogy többszemélyes vezetéskor a vezetők felelőssége egyetemleges.²⁾

A többszemélyes vezetés során a vezetőség általános felelőssége az irányítás felosztása ellenére fennáll. Hiába van külön felelős személy egy adott területre vagy feladatra, a többieknek a felelősre nézve felügyeleti, ellenőrzési kötelességük van. A felügyelet, ellenőrzés során érvényesül a bizalmi elv: minden kötelességszerűen cselekvő vezetőségi tag feltételezi, hogy a többi is így jár el. Ez a bizalom azonban véget ér, ha a másik vezetőségi tag felismerhetően nem teljesíti a kötelességét.

E tárgykörben problémás lehet a nem egyhangú testületi döntésekért való felelősség, amikor a többség egy adott kérdés mellett szavaz, és helytelen döntést hoz. Mennyiben felel ezért a döntésért a kisebbség?³⁾ A német BGH egyik eseti döntésében kimondta, hogy a kisebbség nem védekezhet azzal, hogy megpróbálta rávenni a többséget a helyes döntésre, illetve az adott döntés ellen szavazott. A kisebbség számára az egyetlen kimentési lehetőség, ha a hatóságokhoz fordul és azok segítségét kéri a meghozott döntéssel szemben.⁴⁾

A német jogban ismert a felelősség átruházásának esete is, azaz ha a vezetőség a vállalkozás biztonságos működtetését alkalmas harmadik személyre delegálja. A felelősség delegálásánál általános szabály, hogy a delegálással a biztonsági szint nem csökkenhet. Ilyenkor az átruházó felelős marad, de a felelősség jellege megváltozik: a harmadik személy kiválasztásáért, annak a szükséges információkkal való ellátásáért, felügyeletéért, ellenőrzéséért, tájékoztatásáért felel, illetve beavatkozási kötelessége van. Ezek a polgári jogban megismert követelmények, amelyeknél ismét kérdéses, mennyiben lehet őket egy az egyben, mindenféle változtatási igény átgondolása nélkül átemelni a büntetőjogba.

3. A vezetői felelősség kérdése a konkrét büntetőjogi és szabálysértési jogi szabályozások alapján

Mind Franciaországban, mind pedig Németországban hiányzik a konkrét törvényi szabályozás a vállalkozások vezetőinek *általános* büntetőjogi felelősségéről.

Németországban a *szabálysértési törvény* különös részében létezik egy olyan rendelkezés (OWiG 130. §), mely széles körű alkalmazást nyert és ezáltal gyakorlatilag az általános szabályozás funkciójával bír. Az OWiG 130. §-a több kiegészítő jellegű jogforrásból fejlődött ki. A rendelkezés beiktatásának jogpolitikai indoka egy olyan szervezet létrehozása és működtetése iránti igény volt, ahol a vállalkozásból fakadó veszélyek ellenőrzésre kerülhetnek, ezáltal csök-

²⁾ §§ 78 Abs. 2 S.1, 82 Abs. 1 AktG.

³⁾ Magyarországon az elhíresült „Tocsik-ügy”-ben merült fel hasonló eset: az ügyészség hűtlen kezeléssel vádolta meg azokat a személyeket, akik igennel szavaztak az igazgatótanácsban az ügyvédnökök alkalmazása mellett.

⁴⁾ Lederspray-Entscheidung des BGH 26.6.1990 NJW 1990, 2560.

kentve a vállalkozásokkal kapcsolatos, büntetőjogilag lefedetlen területeket. Így a vállalkozás vezetőjét tették felelőssé, hiszen ő az, aki a cégen belül minden lehetséges információ birtokában van, és minden intézkedést megtehet a jogellenes magatartás megakadályozása végett. Ez a szabályozás valójában a vállalkozás vezetőjének tettesi minősítése a felügyeleti intézkedés elmulasztása miatt.⁵

Egy ilyen szabályozás a német jogban elvileg teljesen felesleges lenne, hiszen mind a szabálysértési törvény (OWiG 8. §), mind a Btk. (StGB 13. §) ismeri a mulasztásos elkövetést, amely a vállalkozás vezetőjének felelősségét gyakorlatilag átfogná. A vállalkozás vezetője e rendelkezések alapján is tettesként felelne anélkül, hogy magatartása az OWiG 130. § alapján egy önálló elkövetői alakzat alá esne. Ha viszont a tetteség e speciális formáját a jogalkotó életre hívta, indokolt lett volna annak kidolgozottabb dogmatikai alátámasztása. Annál is inkább, mert az OWiG 130. § rendszertani elhelyezést nem a szabálysértési törvény általános részében, hanem a különös részi szabályok körében nyert, a jogalkotói szabályozás szerint ugyanis a jogellenes magatartás nem maga a büntetendő cselekedet, hanem csupán a büntethetőség objektív feltétele. Az alkalmazottak felelősségével kapcsolatos bizonyítási nehézségek elkerülhetők azáltal, hogy az alapcselekmény részletei nem játszanak fontos szerepet. A 130. § alapján a felügyeleti köteleesség elmulasztása a büntetendő, ez az, amit bizonyítani kell, azaz hogy a vezető az alkalmazottak jogszabályellenes magatartásának megakadályozása végett nem járt el. Így ő az alkalmazott által elkövetett jogellenes alapcselekménynek sem tettesévé, sem részesévé nem válik, hanem a felügyelet elmulasztásáért, egy gondossági kötelelem felróható megsértéséért felel.⁶

A vezetők felelősségének következménye lehet, hogy az OWiG 30. § alapján magát a vállalkozást is szankcionálják. A felügyeleti köteleesség megszegése esetén ugyanis olyan szabálysértésekről van szó, amelyek a vállalkozások által, azok keretei között valósulnak meg és amelyeknél a vállalkozás pénzbírsággal sújtható.⁷

⁵ OWiG 130. § (1) Aki egy üzem vagy vállalkozás vezetőjeként a cégen belüli köteleességellenes cselekmények megakadályozására szolgáló szükséges felügyeleti intézkedéseket szándékosan vagy gondatlanul elmulasztja, és a felügyelet elmulasztása által lehetővé válik pénzbüntetéssel vagy pénzbírsággal szankcionálandó jogellenes magatartás elkövetése, ha a felügyelet ellátása a jogellenes cselekményt megakadályozta, illetve jelentősen megnehezítette volna, szabálysértést követ el. A megkövetelt felügyeleti intézkedés alatt a felügyeletet ellátó alkalmazottak irányítását, gondos kiválasztását és ellenőrzését is érteni kell. – A hatályos német törvénytöredék letöltve: 2005. május 28-án a <http://www.superdriver.de/driving/daten/owig130.htm> internetes oldalról.

⁶ Az OWiG 130. § felépítése megfelel az 1954-es WiStG 5. §-nak: a tényállás csak a felügyeleti köteleesség büns elmulasztására terjed ki, az alapul szolgáló normaellenes magatartás a büntethetőség objektív feltétele.

⁷ OWiG 30. §: Aki

1. egy jogi személyi képviselőre jogosult szervként vagy ilyen szerv tagjaként,
2. jogi személyiséggel nem rendelkező egyesület vezetőjeként vagy az egyesület vezető szervének tagjaként,
3. kereskedelmi társaság képviselőre jogosult tagjaként vagy

A vezetőség büntetőjogi felelősségének szabályozása *Franciaországban mind a szabálysértések, mind pedig a vétségek* vonatkozásában több speciális törvényben kerül meghatározásra. Ennek során a francia törvényalkotó a felelősség mibenlétének meghatározásakor utaló diszpozíciókkal dolgozik. A büntető normák esetében technikai értelemben keretdiszpozíciókról van szó, amelyek „a vezetőség büntethetőségét”, mint jogkövetkezményt rögzítik és más jogszabályokra hivatkoznak a büntethetőség feltételének meghatározásakor. A keretdiszpozíciót kitöltő normákat speciális törvények tényállásaiban találhatjuk, valamint a törvénynél alacsonyabb rendű jogforrásokban, melyekre ezen tényállások továbbutalnak.

Összevetve a német és a francia szabályozást megállapítható, hogy az OWiG 130. §-a mindig csak más normákkal összekapcsolva alkalmazható. Az OWiG 130. §-ban lévő, más törvényekre való utalás azonban részint szélesebb körű, részint viszont szűkebb, mint a francia büntetőnormák utalásai. Egyrészt ugyanis a lehetséges szabályozások területe nem korlátozódik speciális törvényekre, mint Franciaországban. A kötelezettségek, melyek ellen a vállalkozás vezetői vétének, teljesen különböző jogszabályokból származhatnak. Másrészt viszont az OWiG 130. §-ban rögzített kötelezettségek esetében olyan előírásokról van szó, melyek büntetőjogi vagy szabálysértési természettel bírnak. Önmagában egy jogi normába ütköző magatartás nem elegendő, a kötelezettséget megalapozó norma esetében bűncselekménnyről vagy szabálysértésről kell, hogy szó legyen.

4. A vezetők magatartása

Ha egy vállalkozás vét a speciális törvényi előírások ellen, akkor a *francia jog* szerint a vállalkozás e normaszegéséből automatikusan következik a vezetők személyes felelőssége. A vezető büntethetősége szempontjából nem szükséges annak bizonyítása, hogy ő maga személyesen bármilyen konkrét magatartást tanúsított a jogszabálysértés során. A tényállások a vállalkozás kötelezettségeinek megszegésére korlátozódnak, amely az egyetlen előfeltétel a cég vezetőjének büntethetőségével kapcsolatban.

Részben tehát ebben az esetben is a jogellenes magatartás „megtörténni hagyásáról” van szó. Ez az eset viszont ugyanúgy magában foglalja a „kezdemé-

4. egy jogi személy, illetve a 2. és 3. pontban foglalt személyegyesülés általános meghatalmazottjaként, vezető beosztású cégvezetőjeként vagy eseti meghatalmazottjaként bűncselekményt vagy szabálysértést úgy követ el, hogy a jogi személyt vagy a személyegyesülést terhelő kötelezettségeket megszegi vagy a jogi személy, illetve a személyegyesülés az elkövetés által gazdagodott vagy gazdagodhatott volna, akkor a jogi személyre, illetve a személyegyesülésre pénzbírságot lehet kiszabni.

A hatályos német törvényszöveg letöltve: 2005. május 28-án a <http://www.superdriver.de/driving/daten/owigl30.htm> internetes oldalról.

nyezést” és a pusztán passzív „megtörténni hagyást” is és így a vezető felelősségének semmilyen differenciálódását nem adja.

Ezzel szemben *Németországban* az OWiG 130. §-ban leírt tényállás megköveteli, hogy a vezető egy szükséges felügyeleti intézkedést elmulasszon, és hogy okozati összefüggés legyen e mulasztás és az alkalmazott jogellenes magatartása között. A törvény nem határozza meg, hogy mit kell „szükséges felügyeleti intézkedés” alatt érteni. Az OWiG 130. § (1) bekezdés 2. mondata a felügyeletet végző alkalmazottak kiválasztásával, irányításával, illetve ellenőrzésével kapcsolatban említ intézkedéseket, ezen kívül azonban nincs sem taxatív, sem példálózó felsorolás arról, hogy melyek a „szükséges felügyeleti intézkedés” körébe vonható kötelezettségek. A felügyeleti kötelezettséggel bíró vezető számára ugyanis a jogalkotó nem írhatja elő, hogy hogyan kell megszerveznie az üzemi apparátust. Az ítélkezési gyakorlat is csak általános alapelveket fejlesztett ki a felügyeleti kötelezettség meghatározásával kapcsolatban. Azt hogy a vezető milyen magatartása lett volna szükségszerű az egyes esetekben, a konkrét jogellenes cselekedet megakadályozása érdekében való elvárhatóság alapján kell meghatározni. A joggyakorlat nem mondja meg, hogy esetenként milyen intézkedések szükségesek ahhoz, hogy a felügyeleti kötelezettségnek eleget tegyenek, hanem csak megállapítják, hogy a konkrétan megtett intézkedések nem voltak elegendőek. Ennek során a vállalkozás szervezeti komplexitásának és nagyságának függvényében egyre nagyobb problémát okoz annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mely felügyeleti intézkedések meghozatalára ki volt az illetékes. Ha a felügyeleti kötelezettségeket egy szervezet látja el, és az üzletvezetés dokumentációja a cégtulajdonos kötelezettségeihez tartozik, akkor ez a bizonyítási teher rejtett megfordulásához vezet. Ha a tulajdonos szabályszerű magatartását dokumentációkkal nem tudja alátámasztani, akkor ugyanis az OWiG 130. § értelmében kötelezettségeit megsértette.

Kiemelendő az is, hogy az 1994-ben történt törvénymódosítás óta már nem szükséges, hogy a megkövetelt felügyeleti intézkedés „*a bizonyossággal csaknem azonos valószínűséggel*” megakadályozta volna a cselekmény elkövetését, hanem elégséges az is, hogy a jogellenes cselekedetet „*jelentősen megnehezítette*” volna.

5. Bűnösség

A vezetők büntethetőségéhez szükséges bűnösség tekintetében két eltérő sajátosság van a francia és a német jog között. Először is a francia szabálysértési jogban számtalan olyan tényállás van, melyeknél a bűnösség bizonyítása nem szükséges. Ezeknél az úgynevezett „*délits purement matériels*”-eknél tehát a büntethetőséghez elegendő pusztán a norma megsértése.

Azon vétségek esetében, melyek büntethetőségéhez a bűnösséget bizonyítani kell, a gondatlanság vélelmét biztosítja, hogy az 1996. évi törvénymódosítás óta

a Code Penal 121. cikkelyének új harmadik bekezdésében világosan kifejezésre került, hogy „a törvényben vagy más jogszabályokban lefektetett biztonsági- vagy gondossági kötelezettség megsértését” a gondatlanság egyik formájának kell tekinteni. A gyanúsított, illetve megvádolt menedzsernek kell azt bizonyítania, hogy a büntetendő cselekmény megvalósulása ellenére a vállalkozás szóban forgó magatartása tekintetében nem áll fenn az ő bűnössége. Ez a bizonyítási teher megfordulását jelenti. A vállalat vezetőjének a felmentésre gyakorlatilag akkor van esélye, ha azt bizonyítja, hogy meghatározott területen a felelősséget – a kiválasztás során kellő körültekintéssel eljárva – egy megfelelően kvalifikált, kompetens alkalmazottra átruházta.

A német OWiG 130. § tényállásában a felügyeleti kötelezettség megsértése az elkövetési magatartás, míg a normasértés és a normasértés és a felügyeleti kötelezettség elmulasztása közötti okozati összefüggés csupán a büntethetőség objektív feltételei. Ennek két konzekvenciája van. Egyrészt a bűnösségnek nem kell kiterjednie magára a jogsértésre, tehát nem szükséges, hogy a vezető előre lássa a jogsértő magatartás bekövetkezésének lehetőségét. Másrészt a bűnösséghez elegendő a felügyeleti kötelezettség gondatlan megsértése, akkor is, ha a tényállás, mely a büntetendő cselekedet alapjául szolgál, szándékos deliktum.

Az OWiG 130. § alapján a vezetői felelősség további fejlődési iránya átláthatatlan. Tekintettel arra, hogy ennek a jogi normának az alkalmazása minden büntetőjogi tényállással és szabálysértéssel kapcsolatban a vállalkozás vezetőjének szankcionálásához vezethet, így gyakorlatilag a tettesség egyfajta speciális kiterjesztéséről van szó. Ennek során mind objektív, mind szubjektív tekintetben a büntethetőséghez szükséges követelmények lecsökkennek. Objektív oldalon a vállalkozás, illetve annak bármely alkalmazottja által elkövetett jogellenes cselekmény szükséges, mely nem része a tényállás elkövetési magatartásának, csupán a büntethetőség objektív feltétele. A felügyeleti kötelezettség megsértése, mely a tényállásszerű elkövetési magatartást képezi, valamint az okozati összefüggés nagyon széles körű értelmezést nyerhet. Szubjektív oldalon a tágabb értelemben vett felügyeleti kötelezettség megsértése gyakorlatilag az egyéni gondossági kötelezettség megsértését jelenti.

Az OWiG 130. § ezen kiterjesztése gyakorlati jelentőséggel bír a vállalkozással szemben kiszabásra kerülő pénzbírság vonatkozásában is, hiszen az OWiG 30. § alapján a vállalkozás vezetőségének bűncselekménye vagy szabálysértése az OWiG 130. §-val megvalósul. Ha viszont az OWiG 130. § értelmében az üzemtulajdonos, vezető felelőssége a vállalkozás szankcionálhatóságának alapjául kell, hogy szolgáljon, akkor meggondolandó, nem kellene-e bevezetni egy olyan szabályozást, mely alapján közvetlenül a vállalkozásokkal szemben érvényesítendő szankciók a vállalkozás vezetőinek büntethetősége nélkül is kiszabásra kerülhetnének.

6. Felelősség az általános büntetőjogi alapelvek alapján

Felmerül a kérdés, hogy a vállalkozás vezetőinek felelőssége egyáltalán fenn állhat-e olyan deliktumok esetében, melyeknél a tényállás nem tartalmaz kifejezett szabályozást a szervezetek és azok vezetői vonatkozásában, illetve a keretdiszpozíciót tartalommal kitöltő jogi normában sincs erre utalás. Ha egy tényállásszerű normasértés a vállalkozás tevékenysége révén következik be, akkor is megkezdődik a felelős személy utáni nyomozás, ha a vállalkozás keretén belül a felelősség külön szabályozása nem létezik. E vizsgálat során minél feljebb haladunk a vállalati hierarchia lépcsőfokain, annál inkább eltávolodunk – különösen nagyobb vállalkozások esetében – az elkövetett cselekménytől.

A cselekmény elkövetője, illetve a vállalati vezetés hierarchiája közötti esetleges nagyobb távolság ellenére is a vállalkozáson belül lokalizálhatónak kell lennie a büntetőjogi felelősségnek. Ezért mind a német, mind pedig a francia szakirodalom és joggyakorlat egyetért abban, hogy az egyértelmű törvényi szabályozás hiánya nem mond ellent annak, hogy a vezető bármely bűncselekmény miatt büntetőjogilag felelősségre vonható legyen.

A felelősség e meghatározásához vezető utak viszont a két jogrendszerben különbözőek, de mindkét országban szokatlanul átfogóak. A felelősség megalapozására felhozott érvek annak ellenére hasonlóak, hogy a két országban a gazdasági jog szabályozása alá eső társasági formák eltérőek.

Németországban a vezetők büntetőjogi felelősségét a beosztottak cselekedeteiért egyrészt a mulasztás miatti büntethetőség szempontjából, másrészt pedig a közvetett tettesség oldaláról vizsgálják.

A francia büntetőjogban, mely sem a – német jogban ismert – mulasztásos deliktumot, sem pedig a közvetett tettesség fogalmát nem ismeri, az ún. „*responsabilité pénale du fait d'autrui*”-val egy különleges jogi forma létezik a vállalkozás vezetőjének felelősségére.

7. A mulasztásos deliktumok

A német dogmatikában a mulasztásos deliktumok körében felmerülő alapvető kérdés, hogy büntetőjogilag miért róható fel valakinek, hogy „nem csinált semmit”, éppúgy tisztázatlan, mint az, hogy melyek az előfeltételei a mulasztásos deliktumok büntethetőségének. A joggyakorlat azonban töretlenül alkalmazza a mulasztásáért való felelősséget és a cselekvési köteleesség indokolását leginkább abban látják, hogy a mulasztónak kötelessége megvédeni a társadalom tagjait a veszélyes eredmény bekövetkezésétől.

Első lépésben tehát azt kell megvizsgálni, hogy fennállt-e a mulasztó oldalán a cselekvési kötelezettség? A cselekvési kötelezettség alapja rendszerint a mulasztó egy saját korábbi elő-magatartásában található (pl. a vállalkozás megalapítása vagy a veszélyhelyzet kialakítása, illetve fenntartása), és általában a veszély elhárítására való készség hiányában érhető tetten.

Ilyen szempontból vizsgálándó a vállalkozás vezetőinek felelőssége az alkalmazottak tevékenységéért. Aki vállalkozást alapít, nem maradhat tétlen, ha vállalkozása a büntetőjog által védett jogi tárgyakat veszélyeztet. A vezetőnek akkor is kötelessége, hogy a vállalkozása által okozott kárt elhárítása, ha annak okozásában az alkalmazott működött közre. Egyedüli kimentési lehetőség a vezető számára, ha a felelősséget átruházta. Ebben az összefüggésben viszont gyakorlati problémaként merülhet fel, ha a vállalkozás vezetője azt állítja, hogy a felelősséget átruházta egy megfelelő alkalmazottra, de ténylegesen bizonyos döntési jogkör nála maradt.

Egy vállalat tulajdonos büntethetőségét tekintve a cselekvési kötelezettség alapja, hogy felelős a vállalat tevékenységéért, hiszen a vállalkozás alapításával életre hívta a későbbiekben létrejött veszélyeket. Ugyanakkor nem csak abban az esetben ez a helyzet, ha valaki egy vállalkozást alapít, hanem pl. akkor is, ha egy termékmenedzser egy új terméket fejleszt ki, vagy egy projektvezető egy speciális projektet valósít meg, mely veszélyhelyzetet eredményez a büntetőjogi védelem alá eső javak számára. Másrészt az is a cselekvési köteletség alapjául szolgálhat, ha bár nem maga a vezető idézte elő a veszélyhelyzetet, de a veszélyes terület működtetéséért való felelősségét áthárította másra, s ezáltal hozzájárult a veszély fenntartásához. Egy ilyen előzetes magatartás révén is fennáll a felelősség, arra vonatkozóan, hogy a veszélyhelyzetet, melynek felügyeletét áthárította, továbbra is kontrollálja és szükség esetén aktívan cselekedjék, beavatkozzon a veszély elhárítása érdekében.

Ha egy cselekvési kötelezettség létezik, akkor *második lépésben* meg kell vizsgálni annak terjedelmét. A cselekvési kötelezettség csak oly mértékben állhat fenn, mint annak a veszélynek az elhárítására való kötelesség, melyet az előzetes magatartás alapozott meg, növelt vagy tartott fenn. A büntethetőséghez a cselekvést elmulasztó vezetőnek kötelezettségekkel kell bírnia arra nézve, hogy meghozzon egy intézkedést, mellyel a tényállásszerű eredmény létrejötté elkerülhető lett volna. A konkrét, egyedi mulasztáshoz nem elég annak a megállapítása, hogy a szervezeten belül egy feladatot nem megfelelően láttak el vagy a vállalkozás huzamosabb időn át hibásan működött. Sokkal inkább annak a meghatározása szükséges, hogy konkrétan mely tevékenység kifejtése maradt el.

További kérdés a vezetők konkrét mulasztása és a bekövetkezett eredmény közötti okozati összefüggés. A cselekvési kötelezettségek behatárolásához ebben a körben az esetleges sértetti magatartást is figyelembe kell venni. Egyrészt kiindulhat a vezető abból, hogy mindenki megteszi a szokásos intézkedéseket saját védelmében. Ha tehát egy veszélyhelyzet amiatt jön létre, mert maga a sértett nem tette meg az elvárható, szokásos intézkedéseket a veszély elhárításáért és a védekezés érdekében, akkor e cselekmény eredményét nem lehet a vezetőnek felróni. Másrészt nincs cselekvési kötelezettsége a vezetőnek akkor sem, ha a sértettnek is felróható volt a sérüléshez vezető veszélyhelyzet előidézése. Ebben az összefüggésben egy termék azon megvásárlójára kell gondolnunk, aki azt a világosan rögzített használati utasításokkal szemben, nem a célnak megfe-

lelően használja. Az ez által keletkező károkért a gyártó vállalat vezetője kényszerűen nem felelős.

Az StGB 13. §-nak a mulasztásról szóló rendelkezése tehát érvényesíthető a cégvezetők vonatkozásában is. Szükséges tehát egy cselekvési kötelezettség, a cselekvés elmulasztása ezen kötelezettséggel szemben, végül pedig az okozati összefüggés megléte a cselekvés elmulasztása és a bekövetkezett eredmény között.

Kiemelendő, hogy a mulasztás miatti büntethetőség szabályozásának tekintetében egyre többen érvelnek amellett, hogy kívánatos lenne az StGB 13. §-nak egy olyan kiegészítése, amely pontosan meghatározza a büntethetőség előfeltételeit és nem a joggyakorlatra bizza azok kidolgozását.⁸

8. Közvetett tettség

A német szakirodalomban megjelentek olyan álláspontok, melyek a vállalkozás vezetőségének közvetett tettségét „a szervezeti apparátus működtetésével” magyarázzák, gyakorlatilag tehát a vállalkozás vezetőjét közvetett tettesnek tekintik, aki a vállalkozást használja eszközként a bűncselekmény megvalósítására.

Ezen álláspontok távoli alapját Claus Roxinnak azon elmélete alkotja, amely a közvetett tettség sajátos formájának tekinti a „szervezeti hatalmi apparátus révén fennálló akarati hatalom” („*Willensherrschaft Kraft Organisatorischer Machtapparate*“) általi bűncselekmény-elkövetést.⁹ A szervezeti hatalmi apparátus révén fennálló akarati hatalom alatt Roxin azokat az eseteket érti, melyekkel a háborút követő években a német igazságszolgáltatás kimerítően foglalkozott, s amelyeknél a háttérben irányító közvetett tettesnek egy – többnyire állami – „apparátus” állt a rendelkezésére, mely segítségével anélkül követhetett el bűncselekményeket, hogy az elkövetésről való döntést át kellett volna engednie a cselekmény tényleges végrehajtójának. Roxin a problematika szemléltetéséhez az Eichmann vagy Staschynski elleni büntetőeljárásokat hozza fel. (Ismerten Adolf Eichmann SS Obersturmbanführer irányította a zsidók deportálását. A büntetőjogi felelősségének megállapítására irányuló perben azt a nyilatkozatot

⁸ Hilgers pl. javasolja az StGB 13. §-ának kiegészítését az alábbi (2) és (3) bekezdésekkel:

(2) Mulasztásos bűncselekményeknél – eltérő rendelkezés hiányában – a büntetőjogi felelősség az elkövető előzetes magatartásán alapul.

(3) Mulasztás esetén az elkövető cselekvési kötelessége ellenére elmulaszt megtenni egy aktív magatartást, melynek véghezvitele esetén a bűncselekmény eredménye a bizonyossággal határos valószínűséggel nem ment volna végbe. – HILGERS, B.M.: *Verantwortlichkeit von Führungskräften in Unternehmen für Handlungen ihrer Mitarbeiter*. Vergleichende Untersuchung zum französischen und deutschen Strafrecht. Edition Iuscrim. Freiburg in Breisgau. 2000, 240. p.

⁹ ROXIN, C.: *Täterschaft und Tatherrschaft*. Walter de Gruyter Berlin–New York. 1984, 242–252. p. (E kötet legutóbbi, 7. kiadása 2000-ben jelent meg. A továbbiakban az oldalszámozás a negyedik kiadás alapján történik.)

tette: „*Nem én voltam az, aki a zsidókat üldözte, hanem a kormány. Én mindössze egy magas tisztet betöltő polgári alkalmazottként parancsra cselekedtem.*” Staschynski a szovjet titkosszolgálat megbízásából két száműzetésben lévő orosz politikust a Német Szövetségi Köztársaságban saját kezűleg, kényszerítés vagy fenyegetés nélkül, mérgezett lövedékkel ellátott pisztollyal lelőtt.)

Roxin a kérdés tárgyalása során előre bocsátja, hogy a háborús-, állami- és szervezeti keretekben elkövetett bűncselekmények a tettesség-részesség hagyományos dogmatikai kategóriáival nem ragadhatók meg adekvát módon. Ezt Roxin annak ellenére hangsúlyozza, hogy a bíróságok mind Eichmann, mind Staschynski cselekményét a hagyományos dogmatikai megközelítésében vizsgálják, és ez alapján őket el is ítélték.

Első lépésben Roxin azzal foglalkozott, hogy megragadható-e a szervezeti elkövetés a közvetett tettesség hagyományos eseteivel, azaz a felhasznált személy elleni kényszer alkalmazásával, illetve a felhasznált személy tévedésének kihasználásával. Ha az általa példaként felhozott Eichmann és Staschynski esetekre gondolunk és feltesszük a kérdést, hogy vajon a zsidók elpusztításában szerepet játszó hatóságok és a külföldi titkosszolgálat, mely direktíváira Staschynski ügynök hivatkozott, a megbízásukból elkövetett gyilkosságok vonatkozásában közvetett tettesek-e, világosan látszik, hogy ezekben az esetekben (és más hasonló konstellációknál) a kényszerítés vagy tévedés révén létrejövő akarati hatalom nem áll fenn.

Ami a kényszert illeti, a nürnbergi per aktaanyagának vizsgálata során kiderült, hogy *egyetlen olyan esetre sem volt példa, melynél valaki „a kivégzési parancs megtagadása miatt öngyilkosságba menekült volna. A parancs megtagadásának következménye legfeljebb egy bejegyzés volt, mely alapján az illetőt kizárták az előléptetésből vagy áthelyezték. Súlyosabb következmények – sem halálra ítéléssel, sem koncentrációs táborral való fenyegetés – nem voltak.*”¹⁰ Ugyanúgy bizonyára Staschynski ügynöknek is megvolt a lehetősége arra, hogy kivonja magát a gyilkosságokra felszólító parancs teljesítése alól, ha időben feladja magát a német hatóságoknak.

Hasonló a helyzet a háttérből irányító személy megtevesztő magatartásával. Bár nem teljesen elképzelhetetlen, hogy valaki, aki ártatlan embereket öl meg, ideológiai elvakultságában az ilyen cselekmény materiális jogellenességét nem látja át, de általában a közvetlenül cselekvő személy az alapján nyomja el lelkiismeretének hangjait, hogy a megbízóját terheli a nagyobb felelősség.

Hogyan lehet megalapozni a megbízó közvetett tettességét, ha a kényszerítés és a tévedés nem áll fenn? Ez a kérdés a német büntetőjogban sokáig azért nem volt kardinális, mert a szubjektív teória alapján az „*animus auctoris*” segítségével a közvetett tettes akaratát könnyen meg lehetett állapítani és így a bizonyítási nehézségeket általában át lehetett hidalni. Problémaként jelentkezett viszont, hogy a szubjektív teóriát követve nem tudtak megfelelő alapot találni a felbujtás és a közvetett tettesség elhatárolására. Egyértelmű viszont, hogy a zsidók meg-

¹⁰ Uo. 242–243. p.

gyilkolásának megszervezését végző magasabb tisztviselő vagy egy politikai merénylet lebonyolításával foglalkozó titkosszolgálati vezető más módon érdekelt a cselekmény sikeres kivitelezésében, mint egy egyszerű felbújtó. Ezekben az esetekben pozitív jogérzékünk kulcsszerepet oszt az elkövetésre megbízást adóknak, ami a „hagyományos bűncselekmények” esetében a felbújtó vonatkozásában nem áll fenn. A különböző megítélés alapja a háttérszemélyeknek a példánkban jelzett eseteknél rendelkezésére álló apparátus specifikus mivolta. Egy ilyen szervezet révén ugyanis létrejön egy olyan organizmus, mely független tagjai változó állományától. Anélkül működik, hogy függene a végrehajtók konkrét személyétől, szinte „automatikus”.

Roxin példaként említi azt a teljesen valóságos esetet, hogy egy diktatórikus rezsimben az államvezetés kiépít egy apparátust a „nem szívesen látott” személyek vagy embercsoportok félreállítására. Ha ilyen helyzetben – képletesen szólva – a szervezeti felépítés távkapcsolójánál helyet foglaló háttérember megnyomja a gombot, akkor biztos lehet abban, hogy ezen parancsnak eleget is tesznek, anélkül hogy a tulajdonképpeni végrehajtót egyáltalán ismernie kellene. Az sem szükséges, hogy a kényszer vagy megtévesztés eszközéhez nyúljon. Hiszen tudja, hogy ha a deliktum realizálásában közreműködő személyek vagy szervek egyike ki is vonná magát a feladat teljesítése alól, rögtön lesz egy másik, amelyik a helyére lép, anélkül hogy ez által akadályozódna a terv végrehajtása.¹¹

A közvetett tettesség ezen esetében nem hiányzik a közvetlen végrehajtó szabad akarata és felelőssége sem, de ezek az irányító személy hatalmának tekintetében irrelevánsak, mivel az ő „magaslatából” szemlélve, a cselekményt elkövető nem egy szabad és felelősséggel bíró személy, hanem csupán egy anonim, felcserélhető figura. A végrehajtó – bár cselekvési szabadsággal bír –, mégiscsak egy bármely pillanatban kicserélhető fogaskerék a hatalmi apparátus gépezetében és ez a kettős perspektíva az irányítót is a cselekmények középpontjába, a végrehajtó személye mellé helyezi.

Az Eichmann-per – mely során az egyes bűncselekmény-fogalmi elemek nehezen átlátható összefonódása különös gonddal került feltárára –, jól alkalmas arra, hogy a szervezeti hatalomnak a fentiekben kifejtett típusát egy konkrét példa által demonstrálja. A bíróság és a védelem a tettesség és a részesség megítélésében teljesen különböző nézetet képviselt. Az általuk felhozott jogi érvek pontosabb vizsgálata során viszont megmutatkozik, hogy mindkét fél kiemelte a szervezeti hatalom bizonyos jellemző vonásait annak ellenére, hogy egyik félnek sem sikerült az eseményeket a dogmatikai jogközelítés szempontrendszerében töretlenül értelmezni.

Így Eichmann védője kifejtette, hogy „...*ha Eichmann megtagadta volna az engedelmisséget, az nem lett volna hatással a zsidók elpusztításának véghezvitelére és ezáltal értelmetlen lett volna az áldozatvállalás. A parancs teljesítésére létrejött apparátus tovább működött volna, ahogy erre Heydrich meggyilkolása*

¹¹ Uo. 245. p.

után sor is került. Ebben ragadható meg a különbség az egyén által elkövetett bűncselekményhez képest. Ott lehetősége van az elkövetőnek arra, hogy visszalépjen, és ezáltal megakadályozza a bűncselekmény folytatását. A hatalmas kollektív gépezettel szemben az ilyen magatartás értelmetlen. Ebben az esetben ugyanis a bűncselekmény nem az egyén tette; maga az állam az elkövető...”¹²

A fenti szavakkal a védő rávilágított arra, hogy ténylegesen az egyes személyek kiesésétől függetlenül továbbműködő apparátus struktúrája az, amely a háttérből irányító emberek magatartását leválasztja a felbujtó szintjéről és a tettesség szintjére emeli azt. Roxin szerint ugyanakkor Eichmann tettességét nem érinti az a tény, hogy ő is a neki fölérendelt hatóságok viszonyában végrehajtó szervként jelenik meg. Az „értelmetlen áldozat” gondolata azonban a megelőző kauzalitás kifogásával függ össze, amelynek a német büntetőjogban nincs relevanciája: aki elkövet egy bűncselekményt, azt nem lehet pusztán amiatt felmenteni a felelősség alól, mert különben a cselekmény más követte volna el.¹³

Másrészt Eichmann nem csak végrehajtó volt, hanem a neki alárendelt személyeket tekintve egyúttal irányító is, úgyhogy azok a kritériumok, melyek az őt háttérből irányító személyeket közvetett tettesessé teszik, rá is érvényesek.

A Jeruzsálemi Kerületi Bíróság ezt emelte ki, amikor kimondta, „...hogy e sok, az áldozatokat ténylegesen meggyilkoló elkövető felelősségére semmilyen befolyással nem bír a parancsot kiadó irányítóhoz való közelségük vagy távolságuk. A felelősség mértéke annál inkább növekszik..., minél inkább eltávolodunk attól a személytől, aki saját kezűleg meghúzta a fegyver ravaszát, egészen a parancsot kiadó legfelsőbb szintig, vagyis a törvényalkotóink nomenklatúrájában 'felbujtónak' nevezett személyig.” A bíróság nyomatékosan kiemelte, hogy a vádlottat „minden ilyen esetben a bűncselekmény elkövetőjének kell tekinteni”, ugyanakkor felismerte, hogy „e gigantikus és szerteágazó bűncselekmény során..., melyben különböző parancs-szinteken (a terv kidolgozója, a szervezők és a különböző rangban lévő végrehajtó szervek) sok személy vett részt, nem célravezető a felbujtó és bűnrészes szokásos fogalmait használni.” A bírák utalnak arra a nehézségre, hogy „jogi szakkifejezésekkel definiálni kell, ki kinek segített a büntett elkövetésében”, de végül mégis csak a tettesség mellett törtek lándzsát, hivatkozva ezen deliktumok „tömegesen elkövetett bűncselekmény” jellegére, mely kizárja a szokásos részesi kategóriák alkalmazását. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezekben az esetekben a különösen megveendő bűncselekményekre egyfajta „kivételes jogot” alkottak volna. Sokkal inkább arról van szó, hogy a szervezeti hatalom közvetett tettesi formája a gyakorlatban aligha léphet fel egy jogállamilag szabályozott, belsőleg stabil rendszer keretében.¹⁴

¹² Uo. 246. p.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 247. p.

Látható, hogy a szervezeti hatalom sajátosságai itt világosan meghatározhatóak: míg minden más esetben a cselekményben résztvevő minél távolabb van a sértettől és a bűncselekménytől, annál inkább a cselekmény peremövezetére szorul és a bűncselekmény tényleges lefolyására való hatalma kizárásra kerül, addig a fent vizsgált esetekben ez éppen megfordul, mégpedig oly módon, hogy „a cselekményhez való közelség hiányát” kompenzálja az a tény, hogy az irányító az apparátus vezető helyén van, s így egyre nagyobb mértékű a szervezeti hatalma. A bíróság helyesen emelte ki azt, hogy a háttérből irányítóknak a végrehajtókhoz való ilyen kapcsolata már nem értelmezhető pusztán felbujtásként, mert a felbujtás az ilyen apparátusok specifikus viszonyain kívül esik.

Ha viszont azáltal érvényesül a tettesség jogi megalapozása, hogy „*nem csak az alapján lehet szó 'tömegek ellen elkövetett bűncselekményről', hogy milyen nagy a sértettek száma, hanem a tettestársak száma alapján is*”, akkor ez nem egy teljesen meggyőző álláspont. Mivel csupán az együttműködők száma nem minősítheti át a részeseket tettesekké. Másrészt egyes konkrét szituációkban – pl. a Führenek az adott alegység számára telefonon adott parancsa esetében, vagy a Staschynski-esetben – csak kevés embernek kell szükségszerűen résztvevőnek lennie, anélkül hogy valami is megváltozna a háttérből irányító személynek az apparátus működési mechanizmusa által meglévő tettességével kapcsolatban.

A sértettek nagy száma szintén nem döntő tényező a tettesség megállapításakor. Ha ugyanis egy egész népcsoport helyett csupán egyetlen személyt üldöztek volna, akkor is tettesnek kellene tekinteni a háttérből irányítókat. Ez a Staschynski-eset kapcsán is megmutatkozik: itt két ember meggyilkolásáról van szó, ennek ellenére a külföldi titkosszolgálat akarati hatalmát meg kell állapítani, mivel a feladat teljesítésével megbízott ügynök pusztán egy kódszám alapján lett a nélküle kidolgozott akcióba behelyezve. Az ilyen szervezeteknél a veszteségekkel és bármi más okból történő kiesésekkel mindig számolni kell, anélkül hogy az apparátus működésében ez jelentős mértékben zavart okozna. Ha valaki csődöt mond, akkor a következő végrehajtó személy lép a helyébe és éppen ez a körülmény teszi egyúttal – saját cselekvési szabadságától függetlenül – a mindenkori végrehajtót a háttérben irányító személy eszközévé.

Általánosságban tehát elmondható: aki egy szervezett apparátus bármelyik helyére oly módon kapcsolódott be, hogy a neki alárendelt személyeknek parancsokat oszthat, a személyére megállapítható a közvetett tettesi akarati hatalom, ha hatalmi jogkörét büntetendő cselekedetek végrehajtására használja fel. Az, hogy saját érdekből vagy magasabb hatóságok érdekében és megbízásából cselekszik-e lényegtelen. Mivel a tettessége szempontjából csakis az a körülmény a döntő, hogy a szervezetben alatta álló egységet irányíthatja, anélkül hogy a deliktum megvalósulását mások döntésére kellene bíznia. Ez alapján jogosan véli úgy Jäger, hogy „*az a cselekmény is emberölésnek tekinthető, mely csak egy dokumentum aláírásából vagy egy telefonhívásból áll – az érvényes*

*német jog szerint –, mégpedig teljes mértékben és mindenfajta korlátozás nélkül.*¹⁵

A tettességet tehát jogi aggályok nélkül ki lehet mondani ebben az esetben, akkor is, ha – mint ahogy Servatius az Eichmann-per kapcsán helyesen kiemeli – a vádlott „*sem a cselekmény megkezdésében, sem annak tényleges végrehajtásában*” nem működött közre, részvétele „*a köztes részterületre*” korlátozódott. Ezáltal „*a tettesek a tettesek utáni*” hosszabb láncolata jön létre, hiszen az itt tárgyalt esetkonstellációk során a szervezet csúcsán lévők hatalmát éppen az teszi lehetővé, hogy a bűncselekmény kitervelésétől egész a megvalósulásig tartó folyamat során minden hatósági szint, az egyik lépcsőfokról a másikra, a láncolatnak a tőle kiinduló részét továbbírányítja, akkor is ha a legmagasabb döntési fokról nézve az adott pillanatban a folyamat irányítását végző csak egy tagja a tőle a felső irányba kiterjedő, az első parancskiadónál végződő láncolatnak.¹⁶

Ez nem azt jelenti, hogy a szervezett hatalmi apparátus keretében elkövetett bűncselekmények esetében nincs bűnrészesség. Minden tevékenység ilyennek tekintendő, amely az apparátust önállóan nem mozditja tovább, hanem a folyamatban való pusztá részvételnélkül hat. Aki csupán tanácsadói funkcióban vesz részt a folyamatban, aki parancsnoki hatalom nélkül dolgozza ki a megsemmisítéssel kapcsolatos terveket, aki az emberöléshez szükséges eszközöket szállítja, az mindig csak bűnrész; hasonlóképpen az apparátuson kívül álló besúgó is csak mint felbujtó jöhet szóba, mivel legfeljebb csak a bűncselekmény elkövetéséről való döntést idézhette elő magatartásával, de a dolgok további menetére nincs befolyása.

Roxin kiemeli, hogy a szervezeti hatalom struktúrájából következően az csak ott jöhet szóba, ahol a hatalmi apparátus a fennálló jogrenden kívül is a maga egészében hat. Mivel amíg az apparátus vezetése és a végrehajtó szervek egy tőlük független jogrendnek alávetettek, addig a bűncselekmények elrendelése nem hathat a hatalmi pozíció általánosan, mivel a törvényeknek magasabb normatív erejük van, amely által a jogellenes parancsok végrehajtása és ezzel a háttérből irányító ember akarati hatalma kizárható. Ha például egy jogállami keretek között működő rendszerben egy hatóság parancsnoka az alárendeltjét bűncselekmény elkövetésével bízza meg, vagy ha a honvédségnél egy előljáró jogellenes parancsokat oszt, akkor ez – amíg más okok miatt a közvetett tettesség nem mondható ki – a német jog alapján csak felbujtásként értékelhető. Mivel egy jogellenes cselekedetre való felhívás itt nem hozza mozgásba a szervezetet; ha végre is hajtják, akkor sem a hatalmi apparátus akciójáról van szó, hanem „*egyéni cselekedetről*”, mely általában titkokban marad a szervezet többi tagja előtt. Ilyen esetekben tehát nem az apparátussal együttműködve, hanem annak ellenében cselekszenek, úgyhogy ez a cselekmény már eleve kizárható az eset-

¹⁵ Uo. 247. p.

¹⁶ Uo.

leges szervezeti hatalom köréből, itt nem lehet szó a felhasznált személyek tettség szerinti kicseréléséről sem.¹⁷

Ebből következik, hogy „a szervezet hatalmi apparátusának eszközével létrejövő akarati hatalom”-nak Roxin két megjelenési formáját különíti el:¹⁸

a) A legjelentősebb eset, amikor maguk az államhatalom birtokosai követnek el bűncselekményeket a nekik alárendelt szervek segítségével; egy olyan konstellációban, mely mind az Eichmann-perben, mind pedig a Staschynski perben fennáll. Ezekben az esetekben maga az államhatalom „cselekszik” jogellenesen, és általában akkor kerül erre sor, ha a jogállamiság garanciái már nem hatékonyak.

b) A közvetett tettesség másik fő formája azokra a bűncselekményekre vonatkozik, melyeket földalatti mozgalmak, titkos szervezetek, bűnbandák és hasonló összefonódások keretében követnek el. Itt a közvetett tettesség alapjául szolgáló szervezeti hatalmat nemcsak az jellemzi, hogy egy szigorú hierarchiára épülő, az egyes tagok cserélődésétől független szervezeten alapul, hanem az is, hogy a teljes apparátus az állami jogrendszerrel szembenálló, a pozitív büntetőjogi normákba ütköző célkitűzésre épül. Lényegében egy „állam az államban” jellegű szervezetről van szó, mely saját közösségi rendszabályai alapján működik. Az itt szóba jöhető deliktumok lehetnek politikai merényletek vagy – tisztán bűnbandák esetében – vagyon elleni bűncselekmények, zsarolások... stb.

Az ilyen csoportok működését a bűnüldöző hatóságok korlátozhatják. Ennek ellenére a tettesi struktúra ebben az esetben sem különbözik az előzőtől. Mivel nem az a döntő, hogy a szervezeti rendszeren kívülről jelentkező ellenállás jelentkezhessen-e a bűncselekmény megvalósulásával szemben oly intenzitással, hogy ezen megbukhat a deliktum elkövetésére vonatkozó terv. Sokkal inkább az a fontos, hogy a bűncselekményben résztvevők nem „saját szakállukra”, hanem a csoport céljainak megfelelően cselekedtek, a vezetői hierarchia végrehajtóiként, melynek autoritását elismerik.

Ha egy apparátus így épül fel, akkor itt is kimutatható a szervezeti hatalmat jellemző kritérium: a háttérszemély által elindított terv a végrehajtó konkrét személyétől függetlenül megvalósul. Ha az egymás után háromszor eredménytelen merénylet a negyedik nekifutásra sikerrel jár, akkor a deliktumot mint a földalatti mozgalom vezetőjének cselekményét kell értelmezni. Mivel már kezdettől fogva bele vehette a tervbe a bűncselekmény-kísérletek tettség szerinti gyakoriságú megismétlését, anélkül hogy az akarata és a bűncselekmény sikere között ott lett volna az egyes személy lényegi döntése a cselekménnyel kapcsolatban. A végrehajtó ugyanis legfeljebb csak kivonhatta volna magát a cselekményből, de a történések menetét nem tudta volna feltartóztatni.

A „szervezeti hatalmi apparátus révén fennálló akarati hatalom”, mint a közvetett tettesség önálló esetköre Roxin nevéhez fűződik. A meghatározás azon-

¹⁷ Uo. 248. p.

¹⁸ Uo.

ban időközben a szakirodalomban is részben egyetértésre talált. Jescheck egy - a végeredményt tekintve nem is igen eltérő - felfogást képvisel, mely szerint „*mivel a központi helyen lévő ember a szervezetet uralja, társtettesnek minősül*”.¹⁹ Az a körülmény viszont, hogy „a központi helyen lévő ember” a cselekmény végrehajtását teljesen áthárítja egy, az általa gyakran személyes ismeretség nélkül a folyamatba „beillesztett eszköznek”, ellentmond a társtettség feltételezésének, mely Jescheck számára is alapvetően a résztvevők együttműködésén, vagyis a cselekményben való döntés közösségén és a közös kivitelezésén alapul; itt viszont mindkettő hiányzik. Bockelmann szintén elutasítja a társtettséget, „*mivel hiányzik a közös döntéshozatal a cselekményt illetően*.”²⁰

Jakobs, aki részben a társtettséget, részben pedig a felbujtást is elfogadhatónak tartja, a közvetett tettség megállapításával szemben azt kifogásolja, hogy az egyes közreműködők felcserélhetősége nem számít különleges tényezőnek. Nem osztja Roxin nézetét abban a tekintetben, hogy különbség van aközött, hogy valaki egy személy felbujtására egy másik személy ellen támad-e, vagy a végrehajtó csupán anonim fogaskerék a gépezetben, akivel a háttérből irányító ember még csak közvetlen kapcsolatban sincs. Jakobs továbbá úgy véli, hogy „*nem tisztázott, hogy a közvetett tettesnek a hierarchia melyik fokán kell állnia*.”²¹ Roxin szerint közvetett tettesnek tekinthető mindenki, aki egy hierarchia keretében saját parancsuralma révén továbbadta a bűncselekmény elkövetésére való utasítást.²²

A roxini elmélet továbbéléseként voltak olyan kísérletek a német szakirodalomban, amelyek Roxin elméletét a gazdasági társaságok vezetőinek felelősségére próbálták kiterjeszteni, azaz arra élezték ki, hogy egyes esetekben a gazdasági társaság alkalmazottai által elkövetett jogsértés a vezetőség és a vállalkozás „akarati hatalmának” tudható be.²³ Annak ellenére azonban, hogy a „szervezeti hatalmi apparátus erejével fennálló akarati hatalom” a közvetett tettség önálló esetköréként mind a német jogirodalomban, mind pedig a joggyakorlatban elismerésre talált, Roxin kezdetektől fogva elzárkózott a „szervezeti hatalmi apparátus révén létrejövő akarati hatalom” aktuálissá vált olyan irányú értelmezése elől, hogy az egy gazdasági társaság hierarchikus struktúrájára átemelhető lenne. Egy gazdasági társaság alkalmazottjának helyzete ugyanis nem hozható párhuzamba egy totális intézmény tagjáéval. Egy jogállamban a munkavállaló mindig dönthet úgy, hogy a jogszabály rendelkezéseit helyezi szem elé és emi-

¹⁹ JESCHECK: Strafrecht, Allgemeiner Teil. 3. Auflage, 1978, 546. p. In ROXIN, C.: i. m. 612–613. p.

²⁰ BOCKELMANN: Strafrecht, Allgemeiner Teil, Grundriss, 3. Auflage, 1979, 190. p. In ROXIN, C.: i. m. 613. p.

²¹ JAKOBS: Strafrecht, Allgemeiner Teil, Die Grundlagen und die Zurechnungslehre, 1983, 190. p. In ROXIN, C.: i. m. 613. p.

²² ROXIN, C.: i. m. 613. p.

²³ Hilgers kimondottan bővítené az StGB közvetett tettségről rendelkező 25. §-át a következő, (3) bekezdéssel: „(3) Tettesként büntetendő az is, aki a bűncselekmény elkövetéséhez egy rendszeresen működő szervezetet használ fel (szervezeti tettes).” – HILGERS, B.M.: i. m. 154. p.

attól semmilyen hátrány nem érheti. Továbbá ha egy szervezet keretei között az emberek a körülmények ismeretében saját felelősségükre cselekednek, attól még nem lesz biztosabb egy cselekmény sikeres véghezvitele, mivel az végül is a közvetlen cselekvő döntésétől függ. A közvetett tettességről rendelkező StGB 25. § (1) bekezdés 2. fordulat alapján a vezetők közvetett tettessége az önálló döntési- és ebből adódóan felelősségi körrel rendelkező alkalmazottak mellett dogmatikailag nem alátámasztható. (Ha ugyanis pl. egy modern nagyüzemben az osztályvezető az alkalmazottól okirat-hamisítást követel, ő csak az alkalmazott tettessége mellé csatlakozó felbujtó.²⁴)

A német szakirodalom végül arra az álláspontra helyezkedett, hogy a közvetett tettesség hagyományos feltétel-rendszerének „felhígítása” azzal a céllal, hogy a vállalkozás vezetőségét büntetőjogilag felelőssé tudják tenni, messze-menő hátrányos következményekkel bírna a közvetett tettesség „normál” esetében. Ez pedig nem a helyes út a vezetőség felelősségi problémájának megoldására.

9. „*Responsabilité pénale du fait d'autrui*”²⁵

A francia büntetőjogban sem a – német jogból ismert – mulasztásos deliktum kategóriája, sem a közvetett tettesség fogalma nem létezik. Alapvetően mindenki a saját, aktív magatartásáért tartozik büntetőjogi felelősséggel. Viszont a vállalkozás vezetőségének az alkalmazottak magatartásaiért való felelőssége a szakirodalomban és a joggyakorlatban egyaránt régóta elfogadott a „büntetőjogi felelősség egy másik fél cselekményéért” („*responsabilité pénale du fait d'autrui*”) elnevezés alatt.

A „*responsabilité pénale du fait d'autrui*” eseteiben a vezetőség saját vétkeessége a felelősség, illetve a szankcionálás alapja. A gondatlan deliktumoknál differenciálnak: ha az alkalmazottak konkrét jogszabályokat sértettek meg, akkor ez a normasértés önmagában megalapozza a vezetőség gondatlanságát. A vállalkozás vezetőjének kötelessége ugyanis a cégen belül a jogszabályok betartatása. Amint egy munkatárs ezen előírások ellen vét, a vezetőség nem (kellően) teljesítette a kötelezettségét a jogellenes cselekedetek megakadályozására vonatkozólag, mely által gondatlansága megalapozódik. Ha viszont nem történik jogszabálysértés, a vezetőség gondatlanságát a felelősség megállapításához akkor is szükséges bizonyítani, ilyenkor az általános gondatlanság-fogalom lép érvénybe.

Míg a gondatlanság bizonyítása a francia büntetőjog számára nem okoz problémát a „más cselekedeteiért való büntetőjogi felelősség” megállapításánál, addig ma az az uralkodó álláspont, hogy a vezetőség büntetőjogi felelősségének megalapozása a szándékos deliktumok területén ellentmond a „*responsabilité*

²⁴ ROXIN, C.: i. m. 682–683. p.

²⁵ HILGERS, B. M.: i. m. 179–181. p.

pénale du fait d'autrui” lényegének. Ez a felelősség ugyanis a vezetőség felügyeleti kötelezettségének az elhanyagolásából fakad. Abból a kötelezettségből, hogy a vezetőség feladata a vállalkozás működése során a jogi előírások betartásának és betartatásának a biztosítása, és ennek elmulasztásából a vezetőség gondatlansága levezethető. Egy szándékos deliktum miatti büntethetőséghez viszont ez nem elegendő.

Franciaországban a vezetőség büntethetőségének kérdésében a másik problémát a büntethetőséghez megkövetelt objektív tényállási elemek, azon belül is az elkövetési magatartás hiányában látják. Az ezzel összefüggésben elhangzott érvek nagyban hasonlítanak a német jogirodalomból ismertettekkel. Eljutottak a „közvetett tettesség” fogalmáig is, bár a *Code Pénal* nem ismeri a tettesség e fajtáját. Mások azt hangsúlyozzák, hogy a vezetőség az elkövetési magatartást a közvetlenül cselekvő alárendelttől „kölcsonzi”. Ezzel az állásponttal szemben joggal merül fel az igény arra, hogy a vezetőségnek egy másfajta magatartás legyen felróható, mint a cselekvő beosztottaknak.

A szakirodalomban megjelentek olyan kísérletek is, amelyek a vezetőség elkövetési magatartását a felügyeleti és ellenőrző intézkedések elmulasztásaként értékelik. Franciaországban viszont a német jogból ismert mulasztásos deliktum kategóriája nem létezik. Így a probléma az, hogy a vezetőség mely magatartásformájához kapcsoljuk a felelősséget, ha egy *aktív* cselekmény, közvetlen összefüggésben a tényállásszerű eredménnyel nem áll fenn és a *puszta mulasztás* nem büntethető?

E probléma megoldására a szakirodalomban kialakult a „cselekményben való mulasztás” elmélete. Lényege, hogy a vezetőség aktív cselekedete maga az üzemi irányítás és ezzel összefüggésben szemlélik a jogsértés megakadályozásának elmulasztását, a mulasztást tehát nem izolálják, hanem egy korábbi aktív magatartással kapcsolatban szemlélik. Ezzel az elmélettel gyakorlatilag sikerült a „*responsabilité pénale du fait d'autrui*” formulát a francia dogmatikai rendszerbe integrálni.

A francia jogban nagy jelentőséggel bír a meghatalmazás kérdése: míg a megbízó számára ez a büntethetőség alóli felmentéshez vezethet, addig megalapozza a megbízott felelősségét. A megoldás hasonló a német jogból megismert kötelezettségek átruházásához és átvételéhez, de egy ponton utalni kell a különbségre: Franciaországban a vállalkozás felső vezetése addig számít büntetőjogilag felelősnek, amíg a feladatokkal való meghatalmazás bizonyítása egy alárendeltre nem sikerül. Ezt követően viszont a vezetői felelősség megszűnik, míg a német gyakorlat alapján a vezető a meghatalmazott munkájáért a továbbiakban is – bár csökkentettebb mértékben –, de felelőséggel tartozik.

10. Összefoglaló gondolatok

Azoknál a bűncselekményeknél, amelyeket egy vállalkozás alkalmazottja harmadik személy sérelmére követ el, felmerül a kérdés, mennyiben felel a vállalat

kozás tulajdonosa vagy üzletvezetője e cselekményekért. A jog általában a mögöttes felelősség problematikájaként kezeli a kérdést, a vezetőség felelős azért, hogy az alkalmazott a vállalkozás tevékenysége körében ne kövessen el bűncselekményt.

Ez a felelősség akkor nyilvánvaló, ha a vállalkozás veszélyforrásként fogjuk fel, a tulajdonost vagy ügyvezetőt pedig e veszélyforrás urának tekintjük, akinek feladata a megfelelő biztonsági intézkedésekről való gondoskodás. Problematikus ugyanakkor a személyi felelősség határainak megvonása, mivel egy vállalkozásban a felelősség megosztható és delegálható.

Már csak ezért sem lehet a vezetőség büntetőjogi szankcionálhatóságát célzó szabályozás kidolgozása során a cél egy olyan joghelyzet megteremtése, amelyben egy vállalat minden normaszegése szükségszerűen maga után vonná a vezető(ség) személyes büntetőjogi felelősségének megállapítását.

A kodifikáció során nem szabad szem elől téveszteni a büntetőjog funkcióit és kereteit. A büntetőjog klasszikus funkciója a jogilag védett érdekek védelme, az egyéni felelősség megállapítása által, a jövőbeli magatartás befolyásolásával.

A jogilag védett érdekekkel kapcsolatos veszélyforrások viszont ma egyre inkább már nem csak az egyéni magatartásokra terjednek ki, hanem a szervezetek cselekményeire is. Ennek megfelelően a büntetőjogi feladatok is gyarapodnak: az állami szankciók eszközeivel egyre inkább befolyásolni kell a kollektív struktúrákat. Minél inkább elválik azonban a büntetőjog a múlt dogmatikai rendszerétől és – a társadalmi folyamatok tekintetében – a jövőre irányuló szabályozás megteremtését tűzi ki célul, annál több probléma keletkezik a klasszikus büntetőjogi alapelvekkel kapcsolatban.

Hogy a jogvéde érdekeit – a klasszikus alapelvek feladása nélkül – a vállalati tevékenység körében is meg lehessen védeni, hazánkban is megfontolandó lenne a szervezetek irányításával kapcsolatos rendelkezések bevezetése. Emellett nem elhanyagolandó a jogi személyek önálló szankcionálhatóságának a megteremtése, amely adott esetben biztosítaná a vezető személyek büntetőjogi felelősségének mellőzését. Jelenleg hatályos 2001. évi CIV. törvényünk értelmében ugyanis a jogi személy büntetőeljárás keretében történő szankcionálhatóságának feltétele, hogy a bíróság egy természetes személy elkövető bűnösségét megállapítva vele szemben büntetést szabjon ki. A jogi személy önálló szankcionálhatóságának megteremtése esetén a vezető felmentése, az egyéni büntetőjogi felelősség további kiszélesítésének megakadályozása a joggyakorlat érdekében is üdvöztető lenne.

ZSANETT FANTOLY

VERANTWORTLICHKEIT VON FÜHRUNGSKRAFTEN IN
UNTERNEHMEN FÜR HANDLUNGEN IHRER MITARBEITER IM
DEUTSCHEN UND FRANZÖSISCHEN STRAFRECHT

(Zusammenfassung)

Die Autorin behandelt in ihrer Studie die Verantwortung der Leitung von juristischen Personen für die rechtswidrigen Verhalten der Mitarbeiter im Tätigkeitsbereich der Firma im deutschen und in französischen Strafrecht. Das Thema zu begründen, fängt die Autorin ihre Studie mit der Untersuchung der zivilrechtlichen Verweisungsverantwortung an, wobei der Inhalt der aus der sicheren Betätigung der Firma ersprießenden Verantwortung und deren Maß untersucht werden. Ohne dies zivilrechtlichen Begriffe geklärt zu werden, wären einerseits die wichtigen, theoretischen Grundsätze der Studie nur schwierig zu verstehen. Andererseits ist die Verantwortung der zivilrechtlichen Verantwortung als Fundament der strafrechtlichen Verantwortung der Leitung heutzutage vor allem in der deutschen juristischen Fachliteratur eine bekannte und bestrittene Frage.

Die Studie behandelt die einschlägigen Verordnungen vom Ordnungswidrigkeitsrecht (OWiG § 130) in der deutschen Relation getrennt. Weiterhin wurde darin über die im deutschen Strafrecht bekannten und zu diesem Bereich gehörenden Unterlassungsdelikten, bzw. Über die dogmatischen Fragen von mittelbarer Täterschaft einen Überblick gewährt.

Die Studie stützt sich auf die Werke und Ergebnisse der das deutsche Strafrecht am meisten bestimmenden, namhaften Autoren. Die Rechtsentwicklung des gewählten Themas wurde von den Fundamenten an bis zu den neuesten Ereignissen bearbeitet, zugleich auch auf die eigentümliche Umformungsrolle der Rechtsprechung konzentriert.

Die Studie ist vor allem rezensionsmäßig, deren Wert liegt darin, dass darin ein im Landesmaßstab noch größtenteils unbearbeitetes Thema dargestellt wird, and zwar mit der Besprechung vom zwei Rechtssystemen, deren Ergebnisse auf diesem Bereich unbestritten sind. Die Richtung der Weiterentwicklung der Arbeit kann – nachdem die Anwendungserfahrungen vom Gesetz Nr. CIV/2001. sich zeigen – die Bearbeitung der einheimischen Ergebnisse, bzw. deren Entwertung.

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK E SOROZATBAN ÚJABBAN MEGJELENT KIADVÁNYAI

Tomus LXVI.

- Fasc. 1. *Bató Szilvia*: A magzatelhajtás Békés vármegye törvényszéke előtt (1790–1847) (Szeged, 2004) 30 p.
- Fasc. 2. *Bezdán Anikó*: Egy új szövetkezeti törvény tervezete (Szeged, 2004) 25 p.
- Fasc. 3. *Bobvos Pál*: A termőföldre vonatkozó elővásárlási jog szabályozása (Szeged, 2004) 25 p.
- Fasc. 4. *Soósné Csikós Szilvia*: A kollektív szerződések lefedettségi rátáját meghatározó tényezők (Szeged, 2004) 53 p.
- Fasc. 5. *Fantoly Zsanett*: A vállalkozások büntetőjogi büntethetősége az angolszász jogrendszerben (Szeged, 2004) 26 p.
- Fasc. 6. *Farkas Csaba*: A közbeszerzésekről szóló törvény margójára (Szeged, 2004) 20 p.
- Fasc. 7. *Görög Márta*: A nem vagyoni kártérítés kiterjesztése az általános személyiségi jog megsértésének eseteire (Szeged, 2004) 33 p.
- Fasc. 8. *Hajdú József*: A szociális segélyezés pénzügyi ellátásai az EU tagállamaiban (Szeged, 2004) 81 p.
- Fasc. 9. *Ödön Harka*: Mergers and Acquisitions. (Theoretical and Practical Aspects) (Szeged, 2004) 17 p.
- Fasc. 10. *Heka László*: A horvátok és az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc (Szeged, 2004) 38 p.
- Fasc. 11. *Horváth Szilvia*: A megújuló energiaforrások támogatása szabályozásának kialakulása az Európai Unióban (Szeged, 2004) 34 p.
- Fasc. 12. *Karsai Krisztina*: Az európai elfogatóparancs és az átadási eljárás (Szeged, 2004) 36 p.
- Fasc. 13. *Kovács Judit*: Tanúvédelem és személyi védelem Magyarországon (Szeged, 2004) 41 p.
- Fasc. 14. *Miklós László*: A környezetvédelmi hatóságokról (Szeged, 2004) 31 p.
- Fasc. 15. *Nagy Tamás*: Az amerikai jogelmélet és intézményrendszerének kapcsolata (Szeged, 2004) 38 p.
- Fasc. 16. *Nótári Tamás – Papp Tekla*: Az együtt elhalás problematikája a történetiség és az új Ptk. koncepciójának tükrében (Szeged, 2004) 24 p.
- Fasc. 17. *Révész Béla*: Az állambiztonsági szervek politikológiai kutatásainak kérdéséhez (Szeged, 2004.) 137 p.
- Fasc. 18. *Ruszoly József*: Két adalék az újabb magyar alkotmánytörténelemhez. Az 1849. évi nemzetiségi törvényről és az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezésről – a külföldnek is (Szeged, 2004) 44 p.
- Fasc. 19. *Rúzs Molnár Krisztina*: A mediáció rendszertani és elméleti összefüggései, különös tekintettel munkajogi vonatkozásaira (Szeged, 2004) 82 p.
- Fasc. 20. *Csaba Szilovics*: Die Eigenartigkeiten der steuerlichen Rechtsbefolgung (Szeged, 2004) 22 p.
- Fasc. 21. *Szomora Zsolt*: Az anyagi büntetőjog válaszai a szervezett bűnözésre (Európai kitekintés) (Szeged, 2004) 24 p.
- Fasc. 22. *Szondi Ildikó*: A lakáspolitikai aktualitása nemzetközi és történeti szempontok alapján (Szeged, 2004) 22 p.
- Fasc. 23. *Zámbó Géza*: A nevelőszülői és a gyermekotthoni gyámság (Szeged, 2004) 25 p.

Tomus LXVII.

- Fasc. 1. *Antal* Tamás: A debreceni népképviselői közgyűlés (1848–1867). Az 1848: XXIII. tc. végrehajtása Debrecenben (Szeged, 2005) 80 p.
- Fasc. 2. *Bezdán* Anikó: A jogi személyiségű halászzati szervezetek minősítésének jogi alapkérdései (Szeged, 2005) 28 p.
- Fasc. 3. *Bobvos* Pál: A mezőgazdasági termékértékesítési szerződés (Szeged, 2005) 23 p.
- Fasc. 4. *Borsodi* Zoltán: A magyar szövetkezeti érdekvédelmi szervek történelmi keresztmetszete (Szeged, 2005) 62 p.
- Fasc. 5. *Fantoly* Zsanett: A vállalkozás vezetőinek felelőssége a német és a francia büntetőjogban (Szeged, 2005) 23 p.
- Fasc. 6. *Farkas* Csaba – *Kasza* Péter Ferenc: A közbeszerzés hazai szabályozásának fejlődése (Szeged, 2005) 29 p.
- Fasc. 7. *Farkas Csamangó* Erika: A géntechnológia agrárjogi aspektusai (Szeged, 2005) 22 p.
- Fasc. 8. *Görög* Márta: Az osztrák nem vagyoni kártérítés alapjai (Szeged, 2005) 26 p.
- Fasc. 9. *József Hajdú*: The legal framework of the Hungarian family protection scheme (Szeged, 2005) 49 p.
- Fasc. 10. *Heka* László: Vallási és politikai konfliktusok a délszláv térségben. Kanun i Lekë Dukagjinit (Az albán szokásjog). (Szeged, 2005) 59 p.
- Fasc. 11. *Szilvia Horváth*: Emissionhandel in der Europäischen Union (Szeged, 2005) 46 p.
- Fasc. 12. *Kiss* Barnabás: Az egyenlő bánásmód követelménye az Alkotmánybíróság gyakorlatában (Szeged, 2005) 17 p.
- Fasc. 13. *Mezei* Péter: A fair use doktrína az amerikai szerzői jogban (Szeged, 2005) 50 p.
- Fasc. 14. *Nagy* Ferenc: A vegyes bűnösségű bűncselekmények egyes dogmatikai problémáiról (Szeged, 2005) 24 p.
- Fasc. 15. *Nagy* Tamás: Jog és irodalom: az előkérdések tárgyalása (Szeged, 2005) 42 p.
- Fasc. 16. *Tamás Nótári* – *Tekla Papp*: Die Problematik des gemeinsamen Todes im Lichte der Geschichtlichkeit und der neuen ungarischen BGB-Konzeption (Szeged, 2005) 23 p.
- Fasc. 17. *Béla Révész*: Documents on the dictatorship and the cold war in the Hungarian archives – the case of RFE (Szeged, 2005) 96 p.
- Fasc. 18. *Schiffner* Imola: A nemzetközi világrend változásai, avagy a vesztfáliai békétől az ENSZ Alapokmányáig (Szeged, 2005) 32 p.
- Fasc. 19. *Siklósi* Iván: A nemlétező szerződések problémája a római jogban és a modern jogokban (Szeged, 2005) 29 p.
- Fasc. 20. *Szomora* Zsolt: Az erőszakos szexuális bűncselekmények az osztrák büntetőjogban (Szeged, 2005) 29 p.
- Fasc. 21. *Szondi* Ildikó: A Délvidék nemzetiségi demográfiai adatai, különös tekintettel a magyarság adataira (Szeged, 2005) 27 p.